

„TISZTASÁG FÉL EGÉSZSÉG”

A népi tisztálkodási szokások gyógyászati vonatkozásai

Közismert tény, hogy a népi és a hivatásos gyógyászat alapvető eljárásai közé tartoznak a különféle fürdők, lemosások. A tiszta vízzel, vagy a különböző növényi, állati, ásványi eredetű hatóanyagokkal kombinált, vízzel végzett gyógyítás a legkorábbi időkől fogva népszerű – és tegyük hozzá – hatásos is volt. Egyik fő kutatási témám – a népi tisztálkodási szokások – tanulmányozása közben¹ így lépten-nyomon találkoztam a gyógyítást és/vagy megelőzést szolgáló racionális és mágikus eljárások számtalan variációjával.

Ebben a tanulmányban – szándékom szerint jól áttekinthető rendszerben – ezeket az eljárásokat tekintem át saját, vagy mások gyűjtéseiből, illetve a néprajzi, művelődéstörténeti szakirodalomból vett példákkal is illusztrálva. Mielőtt azonban ezt megtenném, három dologról ejtek szót. Először: „tisztázom” a tisztálkodás illetve a tiszta – nem tiszta fogalmak jelentéseit és a hozzájuk kapcsolható tartalomköröket. Másodszor: a tisztálkodás legfőbb eszközének a víznek racionális tulajdonságairól és mitológiai, mágikus szimbolikájáról ejtek szót, amelyek a gyógyítás és megelőzés szempontjából alapvető jelentőségűek. Harmadszor: felvázolom a füröszttéssel-lemosással végzett gyógyító és megelőző eljárások azon rendszerét, mely szerint ezeket részletesebben is áttekintem.

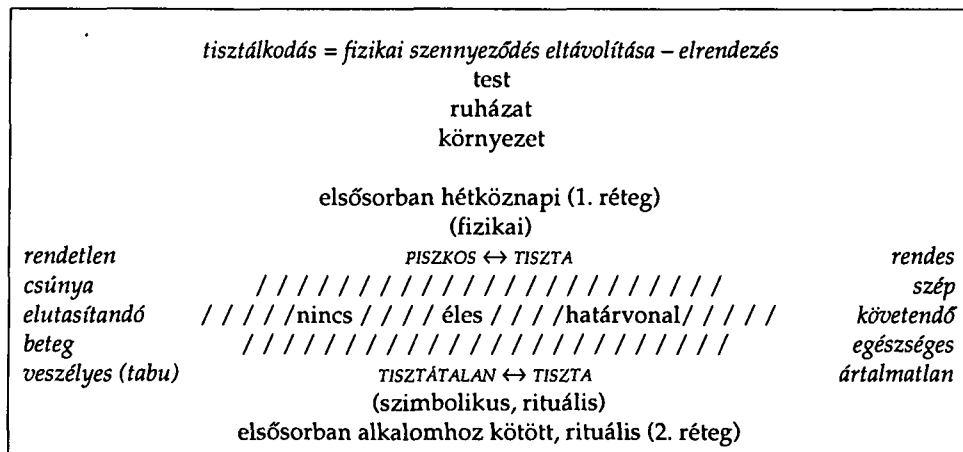
A tisztálkodás és a tisztaság fogalma

A tisztálkodás széles és gyakorlati értelmezésben azoknak a tevékenységeknek az összessége, amelyek a test, a ruházat és a környezet *fizikai szennyeződésektől való megszabadítására* és a mindenkori normáknak, elvárásoknak megfelelő *elrendezésére* irányulnak. Szorosabb értelemben véve a tisztálkodás a testkultúra része: az egyes testrészek, vagy az egész test lemosása – beleértve ebbe a hajmosást, a körmök, orr, fül és fog tisztítását, sőt esetenként (egyes kultúrákban) a szájúreg, gyomor, sőt a belek „kimosását” – és a társadalmi környezet elvárásai szerinti elrendezése – fésülködés, szőrtelenítés, szépségápoló- és illatszerek, kendőzőszerek (makeup) használata és tisztaruha (alsónemű) -váltás.

A tisztálkodás, testápolás bensőséges, intim tevékenység, az önmagunkkal, a saját testünkkel való kapcsolat megtestesülése, a megpihenés, ellazulás ideje, ami tulajdonképpen egy a –közösségi szokások, normák, elvárások által szabályozott, de mégiscsak egyénihétköznapi „szertartásaink” (ritusaink) közül. Eközben a test egyik állapotból egy másikba kerül: megszabadulva a munka nyomaitól a felgyülemlett fáradtságtól felkészül a pihenésre, az ünnepre, miközben a lélek is felüdül.

A tisztálkodás szimbolikus vonatkozása a lelki, erkölcsi értelemben vett megtisztulás, amely gyakran együtt jár a fizikai tisztálkodással. Tágabb értelemben tehát a „tiszta – tisztátalan” fogalmak erkölcsi, morális aspektusból is értelmezhetők és legtöbbször ez az értelmezés nem független a fizikai értelemben vett „tiszta – nem tiszta” (piszkos) fogalmaktól, amelyekhez további fogalompárok is asszociálhatók: „rendes – rendetlen”, „szép – csúnya”, „egészséges – beteg”, „követendő – elutasítandó”.

¹ Juhász 1992., 1994., 1995., 1997., 1998a-b., valamint 2001-ben elkészült doktori disszertációm és az 1999-től az OTKA támogatásával folyó kutatásaim.

1. ábra A tisztálkodás folyamata, mint a nem tisztától a tisztáig vezető út, valamint az ehhez kapcsolódó egyéb fogalompárok.

Ha a tisztálkodás szokáskörének egyes elemei felől közelítünk, a következő témakörök körvonalazódnak: mosakodás, testápolás, fürdőzés hétköznapi gyakorlata és tárgyi világa, a vízzel, tisztálkodással kapcsolatos hiedelmek, illetve a valamilyen szempontból kitüntetett, különleges alkalomból végzett rituális mosakodás (katartikus rítusok) szokásai. Ezek között egyfelől az év jeles napjaihoz, emberi életfordulókhoz kapcsolódókat, másfelől egyes krízishelyzetekben – betegség, rontás – rutinszerűen alkalmazottakat különböztethetünk meg.

A víz racionális tulajdonságai és mágikus szimbolikája

A tisztálkodás legfontosabb eszköze, közege a víz, amely az élet egyik nélkülözhetetlen feltétele:

- élő szervezetek alapvető alkotórésze,
- táplálék
  - növények öntözőanyaga
  - állati és emberi életfeltétel (ital)

A vízzel végzett gyógyító és egészségmegőrző eljárások *racionálisan* és – feltételezhetően a víz reális tulajdonságaiból eredően – *rituálisan, mágikusan* is igen erőteljesen megalapozottak. A víz hatásai e két pilléren nyugszanak, amelyek egymással összhangban állnak, sőt mi több, egyik a másikból következik, így több kapcsolódási pont is kimutatható közöttük.

A víz témánk szempontjából releváns racionális hatásait a következő főbb pontokban határozhatjuk meg:

- A testfelületen, a pórusokban (vagy bárhol máshol) található szennyező, mérgező anyagokat a termodinamika törvényeinek megfelelően a víz feloldja, felhígítja, így azok a lemosás, fürdés során könnyen eltávolíthatók. A melegítés ezt a fizikai tisztító hatást általában fokozza.
- Bizonyított tény, hogy a hideg és meleg víz pórusösszehúzó, illetve kitágító hatása, illetve ezek váltogatása kedvező fiziológiai hatást fejt ki az emberi szervezet működésére. A testhőmérsékletnél hidegebb, vagy melegebb közeg, illetve ezek váltogatása élénkíti a vérkeringést, amely elősegíti a mérgeanyagok kiürülését, egyes betegségek spontán gyógyulását.
- A fürdővízben levő természetes ásványi anyagok (gyógyvíz), a hozzáadott gyógynövényfőzetek, állati, vagy ásványi eredetű adalékok a víz hatásait kiegészítik, illetve fokozzák.

A víz fenti reális tulajdonságain alapuló szimbolikája illetve mágikus hatásai a következőkben foglalhatók össze:

- A legtöbb mitológiában a víz minden létező dolog ősi, kiinduló állapota, az általános fogantatás és születés közege, cselekvője és princípiuma. A víz minden dolgok kezdetét, de egyben a végét is jelenti, amit a mítoszokban a vízőzön motívuma fejez ki. Ugyanakkor egyetlen vízőzön után sem szűnt meg végleg a világ; mindig új élet kezdődött, tehát a víz alá merülés során elpusztult világ ezáltal egyúttal újjá is született.²
- A rituális tisztálkodás ilyen értelemben második születés, újbóli kijövetel az anyaméh-ből; a rossz (betegség) elpusztulása és a jó (egészség) újjászületése.
- Számos vízzel végzett mágikus gyógyító eljárásban a „víznek adás” elve érvényesül, mely a víz reális oldó tisztító hatásának analógiájaként a mágikus rontó erő „feloldását” és eltávolítását jelenti. (Ebből következően logikus lezárása mind a hétköznapi tisztálkodásnak, mind a vízzel végzett rontásselhárító, vagy gyógyító eljárásoknak a lemosóvíz járatlan helyre való kiöntése.)

A tisztálkodás alkalmai és módjai, illetve ezek helye a (népi) gyógyászatban

A gyógyászat két alapvető feladata a megelőzés és a gyógyítás. Mindkét tevékenység az orvostudomány kezdete óta egymás mellett és egymást kiegészítve létezik. Ennek ellenére a „gyógyászat” fogalmába gyakran csak a gyógyítást értik bele. Különösen így vannak ezzel a népi gyógyászat kutatói, akik többnyire nem az orvostudomány szemszögéből, hanem a hagyomány belső rendezőelveit figyelembe vevő néprajzi szempontból közelítik meg kutatásuk tárgyát. Ezért fordulhat elő, hogy a „népi gyógyítás” témakörébe még a legutóbbi magyar néprajzi kézikönyvekbe került összegzések³ sem értik bele a betegségek megelőzésére szolgáló eljárásokat, holott ezek is szép számban ismertek és elterjedtek nemcsak nálunk, hanem mindenütt a világon. Így népi gyógyászattal foglalkozó kutatók még ma is jóval több figyelmet szentelnek a betegeket kezelő gyógyító eljárásokra, mint a betegségeket megelőző prevenciós módszerekre. A néprajzi szakirodalomban egyébként ez utóbbiakról is bőségesen esik szó, csak nem a népi gyógyászat címszó alatt, hanem például a hiedelmekről, a táplálkozásról, vagy a népszokásokról szóló publikációkban.

Ha a gyógyászathoz a tisztálkodási szokások felől közelítünk, azonnal szembetűnik, hogy e szempontból mindkét terület tehát a prevenció és a gyógyítás is ugyanolyan erőteljesen jelen van a tisztálkodás szokáskörében. A víz, illetve a különféle főzetek alkalmazási módja többféle lehet. Mi elsősorban azokra a külsőleg alkalmazott módszerekre összpontosítjuk a figyelmünket, amelyekben mosás, lemosás, vagy fürdőzés, vízbemerítés, illetve behintés, per-metezés, vagy öntözés, leöntés fordul elő.

Az alábbi rendszer gyakorlatilag a tisztálkodási szokások újracsoportosítása, amely kiválóan alkalmas arra, hogy a tisztálkodás szerteágazó területeit teljesen új megközelítésben a gyógyászat szempontjából osztályozza. Amilyen magától értetődő, olyannyira meglepő, hogy a tisztálkodás szinte valamennyi területe kiválóan beleillik ebbe a rendszerezésbe, s egyszersmind új, globálisabb értelmezést is nyer.

² Ez a kettősség, tehát a teremtettség-újjászületés és a pusztító erő, veszély, halál a vízzel kapcsolatos istenségek esetében is felfedezhető. Például Aphrodité vagy Vénusz, akik a szerelem és a termékenység istennői, a vízből születnek. A vízkultuszra utaló gazdag hiedelem és szokásanyag a legtöbb népnél a legutóbbi időkig megőrződött. A víz még ma is a tisztaság és az egészség egyik legközvetlenebb szimbóluma.

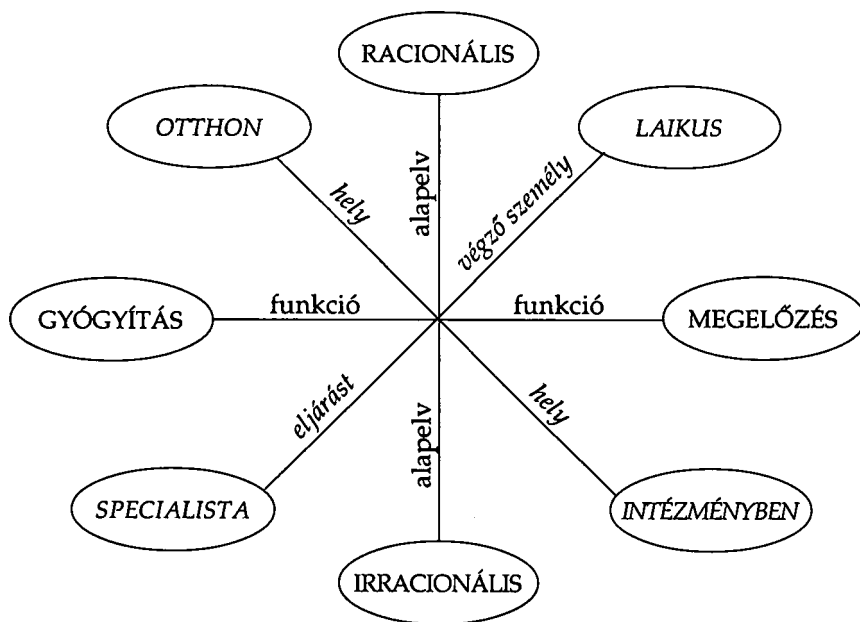
³ Gondolok itt például a *Magyar Néprajz* VII. kötetében lévő *Népi gyógyítás* című fejezetre, amelyet Hoppál Mihály, a téma egyik legkiválóbb szakértője írt.

A rendszer lényege, hogy egy-egy tisztálkodási szokáscselekvés legfőbb jellemzőit néhány – a gyógyászati eljárások alapvető funkcióira, alapelveire, végrehajtásuk helyére és módjára utaló – egymással ellentétes fogalompár segítségével adjuk meg, amelyek az adott szokáscselekvés vázát képezik. Konkrétabban a tisztálkodáshoz és a gyógyászathoz is kötődő jellemzőkről van szó, amelyek a 2. ábra szerint ellentétpárokból állíthatók és egymással többféleképpen kombinálhatók. E négy ellentétpár különböző kombinációival bármely tisztálkodással kapcsolatos szokáscselekvés alapvető jellemzői megadhatók.

A gyógyítás és megelőzés illetve az otthon és intézményben ellentétpárok abszolút kategóriák, amelyek között nincs átmenet. Tehát egy adott szokáscselekvés *funkciója* szerint lehet *gyógyítás*, vagy *megelőzés*, vagy *mindkettő*. *Helye* szerint történhet *otthon*, vagy *speciális intézményben*, vagy *mindkét-féle helyszínen*. A *speciális intézmény* kategória alatt értünk itt *minden* olyan helyszínt, ahol specialista foglalkozik a pácienssel – tehát például egy vajákos asszony háza is ebbe a kategóriába tartozik –, illetve azokat a helyeket, amelyek akár ott működő specialista nélkül, de a gyógycélokat (is) szolgálják, mint például a gyógyfürdők, vagy búcsújáróhelyek.

A *laikus* és *specialista* kategóriák és még inkább a *racionális* – *mágikus* kategóriák olyan ellentétpárok, melyek egy-egy skála két ellentétes végpontjaként képzelhetők el, köztük az átmeneti kategóriák számtalan változatával.⁴ Specialistának tekintünk minden olyan személyt, aki az adott problémát illetően átlagon felüli szakértelemmel rendelkezik, legyen az orvos, vagy tudós pásztor. Azt, hogy egy eljárás alapelvét tekintve *racionális*, vagy *irracionális*, gyakran nehéz eldönteni. Ezért gyakran fordul elő egy-egy adott példa esetében, hogy mindkét kategóriát jellemzőként tüntettünk fel, színárnyalattal jelölve a különbséget.

A 2.b ábra ugyanezt a rendszert táblázatos formában, mátrixként kezeli. A sárga mezőben a szempontokat, kék mezőben az ellentétpárokat látjuk. A továbbiakban az egyes szokáscselekvéstípusok jellemzésére ezt a mátrixformát fogjuk alkalmazni.

2.a ábra A tisztálkodás gyógyászati szempontú megközelítésének aspektusai

⁴ Ráadásul, amint azt tudjuk, az irracionális és racionális közötti határ idővel változik: irracionálisnak gondolt eljárásokról a tudomány fejlődésével kiderülhet, hogy létezik racionális alapja, illetve fordítva.

funkció	gyógyítás	megelőzés
alapelv	racionális	irracionális
cselekvő személy	specialista	laikus
hely	intézmény	otthon

2.b ábra A tisztálkodás gyógyászati aspektusainak mátrixa

Gyógyítás; rontás, tisztátalanság megszüntetése

A gyógyításra akkor van szükség, amikor az ember szervezetének egyensúlya megbomlik, beteg lesz. A valamiféle ártó hatás eredményeként kialakuló betegség ösidők óta tisztátalan állapotnak számít, amely a beteg környezete számára veszélyt jelent. A betegség mellett tisztátalannak a nemiséggel, szexualitással kapcsolatos állapotok – menstruáció, közösülés, szülés-gyermekágy – és a halál. A közös gyökér lényege tehát a tisztátalanságból adódó krízishelyzet, amely ellen védekezni kell.⁵ A veszély elhárításában mind a betegségek, mind egyéb tisztátalan állapotok esetén kiemelt szerepe van a víznek, illetve a (gyakran rituális) fürösztésnek.

Betegek fürösztése, betegség esetén alkalmazott lemosások

gyógyítás	megelőzés
racionális	irracionális
specialista	laikus
intézmény	otthon

Tudjuk, hogy a fürdő az egyik legősibb gyógymódok egyike.⁶ A népi gyógyászat egyik alapvető módszere a vízzel, gyógynövényfőzetekkel történő lemosás, mosdatás, illetve fürdetés. A boszorkányperek aktáitól kezdve a mai gyűjtésekig számtalan adatunk van a gyógyító célú fürdőről, azok összetételéről, s a fürdőzés módjáról.⁷ A fürdővel, lemosással, vízzel való gyógyításnak racionális és irracionális elemekkel átszőtt módjait is ismerjük. Gyakran nehéz is megállapítani, hogy egyik-másik fürdőfélét a racionális, vagy az irracionális gyógymódok közé soroljuk.

Otthon készített gyógyító fürdő

gyógyítás	megelőzés
racionális	irracionális
specialista	laikus
intézmény	otthon

⁵ A tisztátalan állapotokról és az ellenük való védekezés módjairól szóló leírások és e szokások elemzését tartalmazó szakirodalom igen gazdag. Egyik legrégebb leírásukat az Ószövetségben – elsősorban Mózes könyvében – találjuk. Az elemzők közül említjük meg Mary Douglas nevét, akinek munkásságában kiemelkedő a rituális tisztasági szabályok és a velük kapcsolatba hozható számtalan egyéb vonatkozású probléma kutatása. Lásd pl. Douglas 1966.

⁶ A gyógyító fürdőről szóló rövid történeti áttekintést bőséges nemzetközi és magyar hivatkozásokkal ld.: Juhász 2001. 17-28.

⁷ A népi gyógyászat gazdag szakirodalmában bőven vannak adatok gyógyító célú fürdőről, lemosásokról. Vö: Berde 1940. 155-159., Vajkai 1956. a jegyzetekkel együtt. Néhány példa a boszorkányperekben előforduló fürdőről: Komáromy 1910. 33., 235., 267., 393., 414. stb.

A hideg őszi téli napokon a szabadban, vagy fűtetlen helyen végzett munka során gyakran előfordult a végtagok kihűlése. Erre valóban hatásos gyógymódot jelentett a jó meleg fürdő. A Felső-Tisza vidékén fehér orgona levelét és kevés timsót főztek a vízbe. Ezzel készítették a több estén át tartó fürdőkúrát, amelyet a „kifázás” esetén alkalmaztak.⁸ A fájós láb áztatására országszerte különféle növényi vagy más anyagokat is tartalmazó főzeteket, illetve akár csupán meleg vizet használtak. Abban a fájós lábat ökörfarkkóró virágjának főzetében áztatták.⁹ A pihentető, meleg lábfürdő bizonyítottan jó hatású az ilyen esetekben. Az alkalmazott adalékok hatása már korántsem ilyen egyértelmű.

Természetesen a lábfájásra alkalmazott lábfürdő csupán egy kiragadott példa a számtalan fürdőssel mosdatással végzett, a legkülönbébb egészségügyi probléma esetén alkalmazott eljárás közül.¹⁰

Meleg fürdő általános leromlásra, legyengülésre

gyógyítás	megelőzés
racionális	irracionális
specialista	laikus
intézmény	otthon

A következő példában¹¹ szereplő kilencerejű füves fürdő készítésekor és alkalmazásakor mágikus mozzanatokkal is találkozunk. Így ezt a gyógymódot inkább tekinthetjük irracionálisnak, bár maga a fürdő valóban lehetett jótékony hatású:

Amikor Sanyi fiam egyéves kora után járnai kezdett, olyan gyenge csontú volt, hogy nem tudott elindulni, lerogyadozott. (...) Eljött hozzánk Juliska néném, aki azt mondta: kommandálok én neked valamit: a kilencerejű füvet. Azt, amek ősszel nyit a legelők szélén, meg a Túr partján. Ahogy elmondta, úgy csináltam. Kilenc leveles szálat kellett vízben kifőzni, és ezt a gyermek fürdővizébe, a tekenőbe beleönteni. Egymás után kilenc reggel ebben kellett megfürösztetni Sanyi fiamat. A kilencedik levét fürdés után, napfelkelte előtt el kellett önteni. Ettől kezdve kezdett eljánni, de még csak a fal mellett. Elmúlt a fájása, megerősödött a lába.

Szenesvíz-készítés és mosdatás rontás és egyéb betegségek esetén

gyógyítás	megelőzés
racionális	irracionális
specialista	laikus
intézmény	otthon

A betegségek, illetve a rontás megszüntetésének egyik legelterjedtebb kifejezetten mágikus módja a szenesvíz készítése és az azzal végzett különféle műveletek voltak. A szenesvizes rontáselhárítás leggyakrabban a kisgyermek védelmét szolgálta. A szenesvíz készítésének és használatának számtalan formája alakult ki országszerte. Általában meghatározott számú parazsat tettek kis mennyiségű vízbe és az így kapott szenes vízzel mosdattak, a beteg-

⁸ Makai-Kiss 1988. 118.

⁹ Juhász 1994. 89.

¹⁰ Ebben a rövidre szabott tanulmányban természetesen nem vállalkozhatunk még a főbb típusok ismertetésére sem, hiszen szinte nincs a gyógyászatnak olyan területe, illetve a betegségeknek olyan köre, amelyeknél a mosdatás fürösztés, lemosás, mint lehetséges gyógymód, elő ne fordulna. Néhány további utalás az eddigiek mellé: Kiss 1958. 113-114., Szabó 1980.

¹¹ Makay - Kiss 1988. 114-115.

gel megittatták, ágy alá, vagy más, a helyi hagyomány által megszabott speciális helyre öntötték. Sok helyen azt tartották, hogy ha a bedobott parázs leül, akkor valóban történt rontás, ha fennmarad, akkor nem.

Parazsat beledobni vízbe, ha leül, akkor szemverése van, ha nem ül le, csak fönt van, akkor semmi baja. De avval a vízzel azért meg köll mosni. Mikor megcsináták, utána kiöntötték. Ki az udvarra, csak arra kellett vigyázni, hogy nyugatnak öntse valaki, ne keletnek. Olyan emberek, akiknek így összenőtt a szemöldökiük – nagyjából erre adtunk – azok megcsodálták: „Milyen szép ez a kisgyerek, milyen szép ez a kisgyerek!”, utána mikor elment, azt mondták, hogy az illető elvitte a gyerek álmát, akkor szintén hama’ mi legyen? Bele három parazsat a pohárba, megmosdattuk, megtűrűtük, lefektettük, tovább aludt. Ilyenek vótak. (Aba, Fejér megye)¹²

Specialista által készített, vagy javasolt otthoni gyógyító fürdő

gyógyítás	megelőzés
racionális	irracionális
specialista	laikus
intézmény	otthon

Amikor az otthon kipróbált, vagy az orvos-rendelte gyógmódok hatástalannak bizonyultak, a falvak népe gyakran fordult a környezetében élő „tudós” emberekhez, javasasszonyokhoz, akik közül többen szívesen javasoltak egyes betegségekre különböző fürdőket. Gyakran nehéz eldönteni, vajon ezek a fürdők rationális, vagy irracionális gyógmódnak tekinthetők-e, mindenesetre a következő hiteles beszámolók¹³ a módszer sikeréről tesznek tanúbizonyságot:

A Baross tagban laktunk az 1930-as évek vége-felé, amikor anyám egyik napról a másikra fel sem tudott állni. Tudtuk, hogy van Tarpán egy ehhez értő asszony. (...) Azt javasolta, hogy vegyünk valahol két liter denaturált szeszt. Azt otthon öntsük ki egy fazokba és gyűjtsek meg háromszor, de mindannyiszor hirtelen fedjük is le, hogy elaludjon. Megégettük a szeszt. Elosztottuk három estére meleg fürdővízbe úgy, hogy vettünk is ki belőle három-három féldecinyit, amit a lábfürdő után iszogatótt meg anyám. Már a második fürdés után elindult. Ez olyan igaz, mint ahogy itt vagyok. Tudom bizonyítani.

Egy fiatal lány annyira leesett a lábáról, hogy egyáltalán nem tudott járni. Hiába hordozták a környék orvosaihoz, állapota nem javult. Volt itt egy tudákos asszony, aki mindenre tudott orvosságot. Azt ajánlotta, hogy az istálló padlásán – ahol évek óta a szénát tárolták – seperjék össze a szénamurvét. Abból készítsenek meleg vizes fürdőt, és esténként fürdessék meg a lányt. Szinte hihetetlenül hangzik, de néhány fürdés után elindult.

Gyógyulás gyógyfürdőhelyeken

gyógyítás	megelőzés
racionális	irracionális
specialista	laikus
intézmény	otthon

A gyógyforrásokra települt gyógyfürdőről már az ókor óta vannak írásos adatok. Magyarország bővelkedik gyógyerejű melegforrásokban, így a gyógyfürdők nálunk a legszélesebb társadalmi körökben használatosak voltak.

¹² Juhász 1994. 88.

¹³ A beszámolókat Makay Béla és Kiss József Felső-Tisza vidéki gyűjtéséből idézem. Makay-Kiss 1988. 105.

A magyarországi köznép fürdőhelyeiről a XVI. századtól kezdve vannak írásos emlékeink. Oláh Miklós érsek 1536-ban befejezett Hungária című munkájában valamennyi budai melegvizes fürdőt megörökíti. A királyi és felhévízi fürdők leírása után így folytatja: *Van még három, négy helyen is meleg forrás, valamennyi csodálatosan egészséges. Ezek közül egyesek alig tíz lépényire vannak a Duna partjától, nyitottak a szabad ég alatt. Ezekben szoktak fürödni a földművesek és a vincellérek, úgy, hogy csak a fejük és válluk látszik ki...*¹⁴

A XVII. századi források is gyakori időtöltésként emlegetik a fürdőhelyek felkeresését. Egyre több adat van a népi fürdőkről is, amelyeket *balneum rusticum*-ként emlegetnek a korabeli leírások. Stubnyafürdőről például, ahol 1423-ban még deszkabódékban szálltak meg a különböző rendű és rangú fürdőzők, az angol Brown 1669-ben már hét fürdőt talált: a főnemeseké, köznemeseké, parasztkét, parasztasszonyokét, koldusokét, ragadós betegeket és a cigányokét. Ez utóbbiban fürdették a lovakat is.¹⁵ Szklenőfürdőről, Trencsénteplicen, Rajecen a XVIII. században szintén megkülönböztették az úri és a közönséges népek való fürdőt. Szerte az országban előfordultak olyan gyógyfürdőhelyek is – mint például Bakonyszentlászló, Hévíz, Siklós, Putnok, vagy az erdélyi fürdők egy része –, amelyeket elsősorban a parasztok látogattak.¹⁶

A parasztok a gyógyfürdőhelyeket elsősorban betegség esetén keresték fel. A fürdőhelyen vagy közvetlenül a forrás vizében, vagy kádakban ülve fürödtek. Ez utóbbi módszert elsősorban olyan helyeken alkalmazták, ahol a vizet melegíteni kellett. A gyógykezelés időtartama a betegség súlyosságától függően egyszeri alkalomtól több napig terjedhetett.

Fürdés és gyógykezelés gyógyfürdőhelyeken specialista segítségével

gyógyítás	megelőzés
racióális	irracióális
specialista	laikus
intézmény	otthon

A szerzetesrendek – főként a bencések és a Szent János lovagrend – a lélek ápolása mellett testápolással, gyógyítással is foglalkoztak. Szent Benedek regulája a betegek ápolását egyenesen előírta. Több kolostor forrás, gyógyvíz, illetve melegvíz mellé épült.¹⁷ A Szent János lovagok – később rhodusi, majd máltai, közismertebb nevükön keresztes lovagok – rendje a XII. században Felhévízen telepedett meg. Szent Lélek ispotályuk a mai Lukács és Császár fürdő tájékán templomot, szegényházat, kórházat és fürdőt foglalt magában.¹⁸ Szent Margitról és Szent Erzsébetről is feljegyezték, nagy buzgalommal fürdették a betegeket.¹⁹

Még a paraszti fürdőhelyeken is előfordult, hogy az odalátogatók nemcsak fürdővel kúrálták magukat, hanem igénybe vették a fürdős, illetve borbély szolgáltatait is. Ez a szolgáltatás elsősorban érvágásból és köpölyözésből állt.

Gyógyító mosdás búcsújáróhelyek szentkútjainál

gyógyítás	megelőzés
racióális	irracióális
specialista	laikus
intézmény	otthon

¹⁴ Oláh 1985.27. Evlia Cselebi török utazó, aki 1663-ban járt Budán, szintén mind a nyolc budai fürdőről megemlékezik. (Siklóssy 1922b. 29-32.)

¹⁵ Szamota 1891.420.

¹⁶ Vajkai 1955. 79-81., 102.

¹⁷ Bertényi 1998. 104-106.

¹⁸ Tudjuk, hogy 1298-ban itt kúrálták a haldokló Lodomér esztergomi érseket. (Zolnay 1986. 74.)

¹⁹ Bellus-Szabó-Klaniczay 1999. 32, 64., 68., 73., 80., 84.; Schwarz 1891. 294.

A gyógyfürdők látogatásának motivációi és módja sok tekintetben megegyezik a búcsújárásával. A magyarországi kegyhelyek többsége olyan helyen létesült, ahol gyógyerejűnek tartott szent források is megtalálhatók. Egy-egy kegyhely épp a csodálatos gyógyulásokról szóló legendáknak, történeteknek köszönheti hírnevét. A leggyakoribb betegségek, melyek okán a búcsújáróhelyeket felkeresik a szembetegségek, fájós láb, fejfájás, reuma, köszvény, illetve több gyógyíthatatlannak tartott betegség, vagy állapot, mint például a rák, béna végtagok, némaság, vakság, stb. Vannak „univerzális” gyógyhatásúnak tartott és egyes betegségekre specializálódott zarándokhelyek. Ez utóbbiak közé tartozik az általam többször felkeresett Mátraverebély-Szentkút is. Itt három forrás is található, melyek közül kettőnek még a neve is – *Köszvénykút, Rongyoskút*²⁰ – a csodás gyógyulásokkal hozható kapcsolatba.

A szentkút vize ebben a funkciójában nemcsak fizikai értelemben tisztít, hanem annál sokkal többet tud: megtisztítja a lelket a bűnöktől, az elszenvedett sérelmekről, a testet a rituális tisztátalanságoktól, így a betegségektől is. Mátraverebély-Szentkúton a kút vize hét csapból folyik. A gyógyulni vágyók körében így kialakult az a rítus, hogy a fájós testrészt sorban mind a hét csapnál le kell mosni. Abban az esetben, ha a mosdást nem közvetlenül a csapnál végzik, a magukkal hozott edényt a kutat körbejárva mind a hét csapból merítve töltik meg. A mosdásnak megvan a maga megszabott rítusa, amelynek számtalan változata alakult ki. Közös lényegük az áhítatos, szertartásos viselkedés, testtartás és a vallásos szimbólumokat hordozó testmozdulatok (térdelés, imára kulcsolt kéz, keresztvetés), tárgyak (Szűz Máriát formázó vizesedény, rózsafüzér, offerek), esetleg szövegek imák, fohások, esetleg ráolvasások) alkalmazása a beteg testrészek, vagy ritkábban az egész test különböző módon történő lemosása közben. A mosdás történhet leöntéssel, öblítéssel, tenyérbe vett vízzel, megnedvesített ronggyal, vízbemerítéssel. Előfordul, hogy vizes ujjal a beteg homlokára keresztet rajzolnak. Sokan a mosdás után nem törölköznek meg, hanem megszáritják magukat. A mosdás történhet a helyszínen, egyszer vagy többször, illetve otthon, edényben hazavitt vízben ugyancsak egyszer, vagy többször.

Betegek mosdatása hazavitt szentkúti vízzel, illetve szentelt vízzel

gyógyítás	megelőzés
racionális	irracionális
specialista	laikus
intézmény	otthon

A katolikusok és időnként más felekezethez tartozók szívesen használták a szentelt vizet, sőt a szentkútak hazavitt vizét is rontáseelhárító, gyógyító és egyéb mágikus céllal más egyéb szentelményekkel együtt.²¹ Abán a vízkeresztkor szenteltetett vizet palackban a tisztaszában tartották és ha volt fali szenteltvíz-tartójuk, abba is öntötték egy keveset.²² A kívánt hatás elérésére néhány csepp is elég volt, amelyet a beteg testrészeire hintettek, vagy a beteggel megittatták.²³

²⁰ Ez utóbbi elnevezés arra utal, hogy a gyógyulást kereső betegek egy országszerte elterjedt szokás szerint a kút körüli fákra rongyokat aggattak.

²¹ Manga 1962.355-356.

²² A szenteltvíztartó az egész Mezőföldön kedvelt búcsúfia volt. Gelencsér- Lukács 1991. 175-176.

²³ A szennygyógyítás szentelt vízzel elterjedt szokás volt az egész Magyarországon. Vö: Manga 1962. 355-356., Balogh 1926. 37., Csefkó 1927. 40-42., Bálint 1937. 156-158.

Nem betegség eredetű tisztátalan állapot megszüntetését célzó rituális tisztálkodás

gyógyítás	megelőzés
racionalis	irracionalis
specialista	laikus
intézmény	otthon

Bizonyos szempontból a gyógyító célú fürdés-mosdatás témakörébe sorolhatók azok a rítusok, amelyek bizonyos élethelyzetekben illetve átmeneti rítusokban a rituális tisztálkodás megszüntetésére szolgálnak. Itt kell megemlítenünk, például a menstruációt, nemi közösülést követő, az étkezés előtti rituális mosdást, illetve az újszülött megkeresztelését, vagy a temetést követő kézmosás szokását. Ezek olyan speciális csoportját képezik az általunk tárgyalt szokásoknak, amelyek a gyógyászat témaköréhez csak nagyon lazán kapcsolódnak, így részletes tárgyalásuktól eltekintünk.

Megelőzés

gyógyítás	megelőzés
racionalis	irracionalis
specialista	laikus
intézmény	otthon

A gyógyító fürösztéses mosdatásos eljárások között is szép számmal vannak olyanok, amelyek racionalis tények, vagy irracionalis hiedelmek alapján nemcsak a már meglévő betegségek, vagy rontás orvoslására, elhárítására alkalmasak, hanem a krízishelyzetek megelőzésére is alkalmasak. Ezek közé sorolhatjuk például a gyógyfürdők, vagy búcsújáróhelyek vizében való mosdást, fürdést.

Mosdás búcsújáróhelyek szentkútjainál bajmegelőzés céljából

gyógyítás	megelőzés
racionalis	irracionalis
specialista	laikus
intézmény	otthon

A búcsújáróhelyek felkeresése nemcsak baj, betegség esetén gyakori. Motivációként szerepelhet az elnyert segítségért történő köszönet, hála kifejezése, vagy egyénileg vállalt vezeklés is. A búcsújárók számára a vallásos motivációk mellett fontos lehet a szórakozás, kikapcsolódás, világlátás, ismerkedés motivációja is. Rendszerint azonban ez utóbbi esetekben, – tehát ha az illetőnek nincsenek egészségügyi problémái – sem marad el a szentkút vizében történő szertartásos moskodás. Ilyenkor ez a rítus egyértelműen a krízishelyzetek megelőzésére szolgál. Módja gyakorlatilag megegyezik a betegség esetén alkalmazottal, viszont rendszerint csak egyszer végzik el.

Gyógyfürdőzés az egészség megőrzése céljából

gyógyítás	megelőzés
racionalis	irracionalis
specialista	laikus
intézmény	otthon

A búcsújáróhelyekhez hasonlóan a fürdőhelyek felkeresése is lehet egyszerűen kikapcsolódás, szórakozás jellegű, különösen a gyógyfürdők közelében lakók számára. Ilyenkor a gyógyvízben való fürdésről úgy gondolják, hogy megőrzi az egészséget, pihenteti a munkában megfáradt testet, felüdülést jelent. A gyógyfürdő rendszeres felkeresése a betegség-megelőző funkción túl gyakran a heti nagytisztálkodás alkalmaként is szolgál.

A Békés megyei Dévaványa környéki tanyák lakói például, akik a szikes talajba ásott kutak kemény vizét nem szerették tisztálkodáshoz használni, vasárnaponként rendszeresen jártak a „Fürdő” Tótkhoz tisztálkodni. Tíz kilométeres körzetben ugyanis csak e család portáján volt fűrt kút, amelyet a környékbeli parasztok „el is kereszteltek gyógyvíznek”. Az élelmes Tóth gazda kútja lágyabb vizét felhasználva szabályos beléptidíjas fürdőt nyitott három káddal. A külön helyiségekben elhelyezett kádakat telehordták az előzőleg megmelegített vízzel. Egy helyiségbe egy egész család bement. Az édesanya előbb a gyerekeket fürdette meg, aztán a férjének segédkezett a tisztálkodásnál, végül maga is megfürdött. Szappant, törölközőt, tisztaruhát mindig vittek magukkal.

A rendszeres tisztálkodás, mint a betegségek elkerülésének egyik legfőbb módja

gyógyítás	megelőzés
raciónalis	irraciónalis
specialista	laikus
intézmény	otthon

A rendszeres tisztálkodás az egészség megőrzésének, a betegségek megelőzésének egyik legalapvetőbb módja. Jelentőségét az orvostudomány világszerte régóta ismeri és propagálja.

Bár az ókori görög, római, vagy iszlám fürdőkultúra korántsem csupán az egészség megőrzését szolgálta, a fürdőhasználat funkciói között ez is nagy súllyal esett latba. A középkori európai fürdők részben folytatták az antik hagyományokat és egészségügyi célokat is szolgáltak,²⁴ azonban a nagy járványok terjedése egy időre visszaszorította a rendszeres fürdés ilyen irányú hasznosítását. A fürdés népszerűségének és a víz szerepének csökkenését az egészség megőrzésében azok a nagy járványok követően keletkezett korabeli teóriák is előmozdították, melyek szerint a vízzel és különösen a meleg vízzel való érintkezés közben a bőr nyitott pórusai teljesen védtelenek a piszokkal, férgekkel, fekélyekkel, fertőzésekkel szemben.²⁵ Bethlen Miklós önéletírásában például a következőket olvashatjuk: *Ritkán feredtem, kivált hideg vízben (...) Lábamot két hétben, néha minden héten mosattam (...) számat reggel, ebéd és vacsora után mindenkor, és gyengén a szememet is hideg vízzel mosattam, kezemet gyakran, de az orcámat, hacsak valami por, sár, vagy valami gaz nem érte, soha se mosattam (...) hanem a borbély hetenként (...) szakállomat elborotvála. A fejemet talán 25 esztendeje van, hogy nem mosattam.*²⁶ A korabeli kalendáriumokban szintén olvashatók fürdésellenes tanácsok. Az 1582. évi galgóczi naptár szerint például „az fürdes es hazaskodas ritka legyen.” Az 1619. évi debreczeni kalendárium így szól: „Fürödö es akarmely ervetel, Nem hasznal, attul őrizkedgyel.” Az 1621. évi nagyszombati kalendárium is arra int, hogy „fürdőt hogy keseczen, fürdöst ne szolliczad.”²⁷

Csupán a XVIII. századtól kezdve kapott új erőre a víz tisztító, erősítő, egészségmegőrző szerepe. A víz szerepének ilyen irányú átalakításába a maga érveivel a tudomány is fokozta

²⁴ Corson 1972. 83-85., 114-116.; Kiby 1995. 89., 117-118.; Prevenier 1998. 24., 123-125., 138., 216.

²⁵ Braudel 1985. 330-334.; Vigarello 1988.28-37., 227-228.; Corson 1972. 99-100., 113-116., 151-152., 242-243.; Vö. Elias 1987. 206-227.

²⁶ Bethlen Miklós „Önélet írása”. Bevezette és jegyzetekkel ellátta: Tolnai Gábor. Budapest, é.n. 121. oldal Idézi: Várkonyi 1993. 105.

²⁷ Schwarcz 1891, Nékám 1908.12.

tosan bekapcsolódott. Mátyus István 1762-ben még nyilván nem ok nélkül sajnálkozik azon, hogy hazánkban elfeledkeztek a rendszeres fürdő egészségmegővő hasznáról.²⁸ Kis József doktor 1797-ben így ír: *A' régiek (...) a' fürdést oly szükségesnek tartották, mint az ételt-italt. Úgy hitték, hogy a' ki egészséges, szép és hosszú életű akar lenni, és eleven humorú, annak fürödni kell. A' fürdésben tettek leg nagyobb mulattságokat, valamint a' mai nap mi a' bálókban...*²⁹

A tiszta bőrről szóló teóriák szerint a pórusoknak szabadon kell lélegezniük, hogy a testet dinamizálják és a hideg víz alkalmas arra, hogy az izmokat keménnyé tegye.³⁰ A tisztaságra való törekvés az egészség, életerő, energia elérése céljából lett fontos. A mikrobák felfedezése elvezetett a „láthatatlan” szennyeződés fogalmához és rendkívüli mértékben megnövelte a tisztaság és higiénia szerepét a fertőzések, betegségek megelőzésében.

Miközben Európában már az új tisztaságfelfogás volt elterjedőben, a parasztság kevésbé felvilágosult rétegei egészen archaikus módon tisztálkodtak. A fürdő elsősorban gyógyászati célokra szolgált, vagy egyszerű felüdülést jelentett.

XIX. századi orvosi helyiratok és más dokumentumok tudósítanak a megelőzés jellegű tisztálkodási szokások egészen sajátos formájáról, amely a rideg pásztorok körében maradt fenn legtovább. Ennek lényege, hogy a tisztálkodás nem a test vízzel való lemosását jelenti, hanem épp ellenkezőleg: a testet és a haját rendszeresen zsiradékkal kezelve mentesítik a bőr teljes felületét az élősködőktől, elsősorban a tetvektől.

Amint az e rövid áttekintésből is látható, a tisztaság fogalma a történelem folyamán gyakran változott és ugyanabban az időszakban társadalmi rétegenként is különbözhetett. A tisztálkodásra illetve annak elkerülésére vonatkozó tanácsok azonban mindig fontos részét képezték egészség megőrzésével kapcsolatos aktuális elképzeléseknek, hivatalos és népi tudásnak.

Egészség- és szépség- és termékenységvarázsló rituális mosakodás, újszülött első fürdetése

gyógyítás	megelőzés
racionális	irracionális
specialista	laikus
intézmény	otthon

A víz, mint nélkülözhetetlen életelelem előzőekben ismertetett értékelése, tisztelete a vizet bizonyos körülmények esetén életvízzé alakíthatja, amely ifjúi erőt kölcsönöz az embernek, kataritikus hatásával megtisztít a bajtól, betegségektől. Bizonyos időpontokban a víz különlegesebb erővel bír, mint máskor: ilyen főként a téli napforduló és a tavasz kezdetének ideje, de lehet az ekörüli napok bármelyike.³¹ A megújulást célzó karácsonyböjti, újévi, gyakrabban tavaszi fürdés, mosakodás az évkezdet ősi, kultikus hagyományaihoz tartozik.³² A tavasz kezdetén a megújuló természet ereje van jelen az eső-, hó- és folyóvízben, s ezekről érintkezés útján emberre, állatra is átvihető. Így lesz a tavaszi fürdés a felszabadulás és új erő forrása.³³

A következő abai példában a két világháború között még országszerte szokásban volt nagypénteki hajnali mosakodásról olvashatunk. Az egészség- és szépségvarázsló céllal végzett

²⁸ Sztatky 1989. 273-276.

²⁹ Siklóssy 1922a. 169.

³⁰ Vigarello 1988. 229-231.; vö: Kósa 1993. 207-208.

³¹ E kataritikus rítusok magyarországi vonatkozásairól részletesebben ld. Szendrey Á. 1940.

³² Régiségére jellemző, hogy behatolt a középkor hazai liturgikus szokásrendjébe is, mert a Teremtés, másfelől a Jelenések könyve szakrális értelmezést, utólagos igazolást adott neki. Teremtés könyve 2.8.10.: Az édenből fakadó folyó említése. Jelenések könyve 22. 1-2.: Az élet vize és fája. A kérdésről részletesebben: lásd Bálint 1937. 156-158.

³³ Berde 1940. 35.

nagypénteki mosakodást szóltanul kellett végezni. Előfordult, hogy a „szóltalan” vizet hazavitték és otthon mosakodtak benne, esetleg egy piros almát is helyezve a vízbe. Ha nem volt élővíz a közelben, a hajnali mosdást vályúnál, vagy harmatban is végezheték.³⁴

Népi szokás vót. Hobibul megcsináták a fiatalok, úgy tessék ezt elképzelni. Tiszta hobibul megcsinátuk mi is. Hadd meséljek el ére egyet! Ez harmincöt-harminchatba' vót. Mikor gyüitt a húsvét. Na, vótunk akkor ott négyen, úgy mondvá, mint akkor mondtuk, cselédasszonyok. Aztá' már akkor este megbeszétük, hogy kimegyünk szóltalan vizér', mer' a kanális nem messzi vót hozzánk. Mentünk. De, hogy nem szólunk egymásnak, hanem csak zörgetünk be az ablakon, aztá' mindenki felöltözik, aztá' fogjuk a vödört, megyünk. Hajnalba, napkelet előtt. Mondom, ez csak hobi! Ez nem kötelező semmikor se! Aztá' kimentünk. A vödört fogtuk. Na, amint mentünk, az Évának az apja, ugye avvót a mi uraságunk, ammeg má' gyüitt fő, hozta ja vizet! (nevet) Hogy senki meg ne előzze, ő legyen az első. Mer' akkor a leányai má' elkezdtek nagyleányok lenni. Aztán hát az aptyuk is olyan hobis vót, mint mi, kiment szóltalan vizér', hogy abba' mosdjanak meg, mert majd frissek lesznek. Aztán mikor én, aki a hátúsó vót, odaértem, a többi má' merítette a vizet, én is merítettem, azán amind így hajóval (=hajolva) vótak, végigöntöttem őket. „Netek –mondom– tik má' nem koszosodtok meg, mé' meg lettetek öntve!” Ezzel aztán vége lett a bolondságnak, mer' má' érontottuk az összeset. Osztá' akkor engem az asszonyok szidtak, meg mondtak tarkát-barkát, amit oankor szokás. (Mért kellett megmosakodni?) Mondom, hogy hobi! Hát azt módtuk, hogy szépek legyünk. Tulajdonképpen, ha eztet az ősi szokáshoz odavesszük, akkor ez csupán azért van, ha egy kicsit is ismerik a Biblia történetét, úgy, mikor a Jézus a Jordán folyóba' megköröszködött. Merítették – úgy írja a Biblia. Nohát ez most annak a lefolyásából vót nép szokás. Hát ezér' mondom, hogy mikor Jézust megköröszködte Keresztelő János a Jordán vizibe, ott sokan megmerítették. Hát osztán, hogy szentek legyenek, vagy jólelkűek legyenek, vagy ehho hasonló. De máma má' nincsen ez a szokás. Mosma' elmegyünk a díszkóba, osztán ott elhuzassuk a hejehuját, osztán megvan. (Aba, Fejér megye.)³⁵

A szépség- és egészségvarázsló rituális mosakodás nem feltétlenül volt jeles naphoz kötve. A téle eleji első, vagy márciusi havat, az április eleji esővizet szintén alkalmasnak tartották erre a célra nemcsak az alábbi példák³⁶ gyűjtési helyén Abán, hanem országszerte.

Hát például, aki a hóba megmosakodott, az azér' mosakodott meg, mer' szeplős vót, hogy leüssé azt a szeplőt. Még meg is szokott henteregni, jézuskát is szokott vetni. Ha annyi hó esett is, hogy a tenyerit kitarította, akkor is meg szokott mosdani.

Szeplős? Azok mindig április elején szoktak mosakodni essővizbe'. Fogtak essővizet, hogy nagyon ne tudjanak kiszeplesődni. Evvót az orvososság.

Márciusi hó? Na azt is meg szokták csinálni. De csak az ilyenek, mint ez is (a lányunokája). Meg mi is, mikor tizenkét-tizenhárom évesek vótunk, örömmünkbe, hogy gyüitt a hó, akkó' hama' szaladtunk ki, oszt mosakodtunk meg. Ez egy régi szokás, mindig aszonta az én apám meg az én anyám.

A tavaszi jeles napok termékenységvarázsló szokásainak célja a termékenység biztosítása, vagyis a terméketlenség, meddőség, illetve végső soron a betegség elkerülése. A fenti szokások közül legismertebb húsvéti locsolás pogány hiedelemben gyökerezik. Mint többszázados neve is mutatja – „vízbehányó, vízbevető hétfő” –, eredetileg nem lehintés, leöntés, hanem teljes vízbemerítés volt. Az eredetileg pogány termékenységvarázsló szokás keresztény elemekkel telítődött, miután a vízbemerítéssel, leöntéssel történő keresztelezés időpontja kezdetben húsvét tájára esett. Amikor ezt a gyakorlatot az egyház megváltoztatta, a nép körében a régi forma és a szokás továbbra is fennmaradt.³⁷

³⁴ A szokásnak nagyon sok változatát ismerjük a magyar nyelvterületről. Vö. pl.: Bálint 1976.213-219., Gergely 1978. 256. Kapczár 1978.71., Róheim 1925. 248.

³⁵ Juhász 1994. 90-91.

³⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy az itt következő idézetekből az elsőt valóban a MEGELŐZÉS célú eljárásokhoz soroljuk, ha a szeplők nyári kiújulásának elkerülését szolgálja, azonban, ha a meglévő szeplők eltüntetése a fő cél, akkor ezt a szokást helyesebb a GYÓGYÍTÁS kategóriába sorolni. A saját gyűjtésű példákat közöltem: Juhász 1994. 91.

³⁷ Vö: Bálint 1937. 233-234., Szendrey Zs. 1941. 104., Róheim 1925. 249-251.

A Fejér megyei Abán a két világháború között a legények nagy része még vödörrel járt locsolni, s még ma is sokan emlékeznek a locsolás e drasztikusabb formájára:

*Locsúlás. Igen vótak. Vízze locsúltak. Mikor fiatalok vótunk, vizes vödörrel burogattuk egyik a másikat. Az utcán egyik látta, hogy kettő elkezd locsúnyi, akkor az egész utca összement. Vizezték egymást. Olyik, folyt rula a víz, annyira belekeveredtek. Persze mindenkit. Akkor má' nem számított, aki odament, közibük keveredett, még a vénasszony is meg lett öntve.*³⁸

Az átmeneti rítusok közül a születés szokásköre az, amelyben kétszer is találkozunk a rituális fürdetés, mosdatás mozzanatával. Az első fürdetés olyan megelőző jellegű rítus, amelynek elvégzésével több más pozitív cél mellett az egészséget is biztosítani próbálják. Az okleveles bábák tömeges megjelenése előtti időkből számos adatunk van az első fürösztővízbe mágikus céllal helyezett tárgyakról, akárcsak az első fürdővíz kiöntéséhez kapcsolódó hiedelmekről, amelyek többek között az újszülött egészségének védelmét, illetve annak elérését szolgálták.³⁹

Összegzés

A tanulmányban a gyógyászat szemszögéből, újfajta rendszerben tekintettük át a tisztálkodás rendkívül szerteágazó szokáskörének főbb szokástípusait, esetenként konkrét példákkal is illusztrálva azokat. Ezzel a szerző szándéka szerint tételesen is bizonyítást nyert a gyógyászat és a tisztálkodás szokáskörének rendkívül sokrétű összefonódása. Tulajdonképpen ez a tudati és gyakorlati síkon is gazdagon megjelenő, bonyolult kapcsolat képezi a tanulmány címűül választott közmondás hátterét. Tehát az itt leírtak legfrappánsabb összegezése maga a közmondás, vagyis:

„A tisztaság fél egészség.”

Irodalom

BÁLINT Sándor

1937 *Népünk ünnepei*. Az egyházi év néprajza. Budapest.

1976 *Karácsony, húsvét, pünkösd*. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából. 2. kiadás. Budapest.

BALOGH József

1926 Szemgyógyítás szenteltvízzel. *Ethnographia*, XXXVII. 37.

BELLUS Ibolya – SZABÓ Zsuzsanna (ford.)

1999 *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere*. Budapest.

BERDE Károly

1940 *A magyar nép dermatológiája*. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmében és szokásaiban. Budapest.

BERTÉNYI Iván

1998 Középkori művelődés. In KÓSA László (szerk): *Magyar művelődéstörténet*. Budapest, 54-135.

BRAUDEL, Fernand

1985 *Anyagi kultúra a kapitalizmus korában*. Budapest.

³⁸ Juhász 1994. 91-92.

³⁹ Csak néhány hivatkozás a sok közül: Szendrey Á-Zs. 1937. 160., Gönczi 1914. 193-194., különösen értékes korai adatokat tartalmaz Temesváry 1899.

- CSEFKÓ Gyula
1927 Szemgyógyítás szentelt vízzel és a szentelményekkel kapcsolatos hiedelmek. *Ethnographia* XXXVIII. 40.
- DOUGLAS, Mary
1966 *Purity and Danger. Concepts of Pollution and Taboo*. Londres.
- GELENCSEI József – LUKÁCS László
1991 „Szép napunk támadt.” A népszokások Fejér megyében. Székesfehérvár.
- GERGELY Katalin
1978 Változások Varsány népviseletében. In BODROGI Tibor (szerk.): *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. 201-277. Budapest.
- GÖNCZI Ferenc
1914 *Göcsej, s kapcsolatban Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése*. Kaposvár.
- HOPPÁL Mihály
1990 Népi gyógyítás. In HOPPÁL Mihály (szerk.): *Magyar néprajz* 3. Budapest.
- HOPPÁL Mihály – TÖRŐ László
1975 Népi gyógyítás Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények* 7-8. 13-176. Budapest.
- JUHÁSZ Katalin
1992 *Tisztálkodás és szépségápolás Abán a két világháború között*. Szakdolgozat ELTE BTK Folklore Tanszék
- JUHÁSZ Katalin
1994 A vízzel kapcsolatos hiedelmek és mágikus eljárások Abán. *A Falu*, IX. 2 85–94.
- JUHÁSZ Katalin
1995 *Tisztálkodás és szépségápolás Abán a két világháború között*. *Ethnographia*, CVI. 861–902.
- JUHÁSZ Katalin
1996 Ritual washing at the sacred wells of pilgrimages and its symbolism. In *Bildsprache – Visualisierung – Diagrammatik. III. Akten des gleichnamigen 3. Internationalen Interdisziplinären Symposiums, Wien 1996*. Wien, 1997. 263–288. (*Semiotische berichte* 21. 3, 4. /1997.)
- JUHÁSZ Katalin
1997 A víz szerepének változása Abán a század elejétől napjainkig. In (szerk...) FEJŐS Zoltán – SZÜCS Alexandra: *Hagyomány és modernizáció a kultúrában és a néprajzban. A Budapesti 1994. augusztus 31. és szeptember 2. között megrendezett Fialat Néprajzkutatók IV. Országos Konferenciájának előadásai*. 131–150. Budapest.
- JUHÁSZ Katalin
1998 Paraszti fürdőélet a két világháború között. In (szerk...) FEJŐS Zoltán: *A turizmus mint kulturális rendszer*. 156–168. Budapest.
- JUHÁSZ Katalin
2001 *Népi tisztálkodási szokások Magyarországon a XX. század első felében*. Doktori disszertáció. ELTE BTK Folklore Tanszék Budapest.
- KAPCZÁR Róza
1977 A víz szerepe a paraszti háztartásban és a faluközösség szokásaiban. In *Mátradereske. Néprajzi tanulmányok. Palóc kutatás. III*. Eger.
- KIBY, Ulrika
1995 *Bäder und Badekultur in Orient und Okzident. Antike bis Spätbarock*. Köln.
- KISS Katalin (szerk)
1995 *Népszokások Endrődön. Endrődi Füzetek* 4. Gyomaendrőd.

KISS Lajos

1958 *Vásárhelyi hétköznapiak*. Budapest.

KOMÁROMY Andor

1910 *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Budapest.

KÓSA László

1993 Fürdőkultúra és természetszemlélet kapcsolata a felvilágosodástól a 20. század elejéig. In VÁRKONYI Ágnes–KÓSA László (szerk.): *Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról*. 201–22. Budapest.

MAKAI Béla – KISS József

1988 *Népi gyógyítások Szatmárban*. Budapest.

MANGA János

1962 A hasznosi tömegpszichózis. *Ethnographia* LXXIII.353-388.

NÉKÁM Lajos

1908 *A Magyar Bőrgyógyászat Emlékeiből*. Budapest.

OLÁH Miklós

1985 *Hungária*. Kiadta: SZIGETI Gábor. Budapest.

PREVENIER, Walter (főszerk.)

1998 *Le prince et le peuple. Images de la société du temps des ducs de Bourgogne (1384–1530)*. Antwerpen.

RÓHEIM Géza

1925 *Magyar néphit és népszokások*. Budapest.

SCHWARZ Ignác

1891 A fürdők történetéhez Magyarországon. *Századok*, 1891. 279-296.

SIKLÓSSY László

1922 *A magyar középkor erkölce I*. Budapest.

SZABÓ Jenőné Borók Edit

1979 *Lányok asszonyok életének változása Padragon (1900-1980)*. Pályamunka. Veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Adattára 11708-80.

SZENDREY Ákos

1940 Az életvize karácsonyi népszokásainkban. *Ethnographia* LI. 393-401.

SZENDREY Ákos – SZENDREY Zsigmond

1937 Szokások. In *Magyarság néprajza IV*. 132-268. Budapest.

SZENDREY Zsigmond

1941 A tavaszeli ünnepkörének szokásai és hiedelmei. *Ethnographia* LII. 101-110.

1942 A tavasz, nyár és őszi szokásai és hiedelmei. *Ethnographia* LII. 180-188.

SZLATKY Mária (szerk.)

1989 *A jó egészség megtartásának módjáról. Szemelvények Mátyus István Diaetetica valamint Ó és Új Dianetetica című műveiből*. Budapest.

TEMESVÁRY Rezső

1899 *Előítéletek, nép szokások és babonák a születés körében Magyarországon*. Budapest.

VAJKAI Aurél

1943 Népi orvoslás a dunántúli búcsújáróhelyeken. *Magyarságtudomány* I. 116-139.

1955 *Parasztfürdőhelyek. Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 1955. 76-105.

VÁRKONYI Gábor

1994 Hévízek és fürdők a 17. századi Magyarországon. In VÁRKONYI Ágnes–KÓSA László (szerk.): *Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról*. 105–121. Budapest.

VIGARELLO Georges

1988 *Concepts of cleanliness: changing attitudes in France since the Middle Ages.* (a «Le Propre et le Sale L'Hygiene du Corps Depuis le Moyen Âge.» Paris, 1985. angol fordítása) Cambridge, (első kiadás : Paris, 1978.)

Juhász, Katalin

**„Cleanliness is the secret of good health”
The therapeutical aspects of popular washing customs**

The different ways of bath and ablution are basic processes in both popular and professional medicine. The two basic tasks of medicine are prevention and curing. Although under the notion of „medicine” people usually mean only curing. Approaching medicine from the washing customs it is clear that both prevention and curing have equal importance. The author first describes the notions of clean and unclean, then she shortly sums up the mythological and magical symbolics of the different qualities of water from curing and prevention point of view. Finally she sketches the system of bath and ablution treatments used in curing and preventing. Practically this system is rearranging of the washing customs which is suitable for classifying the different fields of washing from the aspect of medicine.

